

Јелена БАШАНОВИЋ-ЧЕЧОВИЋ*

СЕМАНТИЧКО-ТВОРБЕНЕ МОГУЋНОСТИ ИЗРАЖАВАЊА ЕКСПРЕСИВНОСТИ У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ ИЗ 1852. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду су представљени семантички садржаји и творбена разноликост експресивне лексице ексцерпирани из другог издања Вуковог *Рјечника* из 1852. године, који је знатно обогаћен лексиком са црногорског говорног подручја. У првом дијелу рада представљене су експресивне јединице којима се именују особе чије се понашање и поступци оцјењују као пожељни или непожељни, те се у вези са тим издвајају јединице позитивне или негативне експресије. У другом дијелу рада анализирају се најпродуктивнији модели творбе деминутива и аугментатива, који представљају посебне експресивне лексичке јединице у Вуковом *Рјечнику*. Анализа одабране грађе упутила је на закључак да су експресивне лексичке јединице продуктиван лексички слој у Вуковом *Рјечнику*, који и данас иницира разноврсна истраживања.

Кључне ријечи: Вук, *Рјечник*, лексикографија, експресивна лексика, именице, семантика, творбени модел, суфикс, деминутив, аугментатив

1. Период 19. вијека на српскохрватском подручју обиљежен је настојањем да се укине лексички регионализам, али и да се изађе из оквира регионалног књижевног језика у „шира језичка пространства”.¹ Управо је лексикографија допринијела реализацији поменутог настојања, а пре-

* Доц. др Јелена Башановић-Чечовић, ЦАНУ, Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош”, Подгорица

¹ Бранислав Остојић, *Вуков Рјечник и почеци црногорске лексикографије*, у: Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 7.

кретничку улогу имало је појављивање Вуковог *Рјечника*, за који се везује суштина Вукове лингвистичке дјелатности — „уграђивање народног језика у основицу књижевног и примјена фонетског принципа писања”.² Предвуковски рјечници, који обухватају регионалну лексику различитих територија, некада и различитих језика, имали су наглашено покрајинско обиљежје. Укидањем тог обиљежја и везивањем лексике за просторни оквир цијелог штокавског нарјечја, Вуков *Рјечник* постаје јединствено лексикографско дјело. Оно доноси лексику живог, народног језика, онај „лексички систем у најчистијем виду”³, поставља темељ за израду будућих рјечника и отвара нову епоху у српскохрватској лексикографији.

1.1. За Вуковог живота изашла су његова два лексикографска дјела — оба у Бечу: прво 1818, „истолковано” њемачким и латинским ријечима, а друго 1852, у чијој је припреми Вуку помагао Ђура Даничић. Први рјечник садржи 26.270⁴ одредница, а други двоструко више — 45.996.⁵ Поред разлике у броју, прво и друго издање разликује и сами лексички фонд. У основи првог је лексички систем Вуковог родног Тршића. Другом је у основи шири лексички систем, заснован на општештокавској бази, која је омогућила удаљавање „српскохрватског књижевног језика од дијалекатске основе на којој је поникао, његово осамостаљивање и даље (...) развијање”.⁶ Са подручја Хрватске, Далмације, Дубровника, Боке и Црне Горе Вук је знатно обогатио друго издање *Рјечника*, на шта указује у Предговору, а у временском периоду до његовог издавања богатила су се и Вукова сазнања, што је резултирало свеобухватнијим лексичким материјалом и присуством лексике различитих слојева, о којој се писало и којој се судило из разних аспеката. Из разноврсног и богатог материјала другог издања *Рјечника*⁷ анализираћемо семантичке садржаје и творбене типове лексике која се у теоријским приступима обухвата тер-

² Бранислав Остојић, *Из црногорске лексикографије и лексикологије*, Унирекс, Никшић, 1992, 41.

³ Даринка Гортан-Премк, *Српскохрватска лексикографија XIX века (Преглед лексикографских концепција)*, Наш језик XXVI/2–3, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1984, 141.

⁴ Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Сабрана дела Вука Караџића, II књига, Просвета, Београд, 1966, 80.

⁵ Д. Гортан-Премк, *Српскохрватска лексикографија XIX века*, 141.

⁶ *Исто*, 142.

⁷ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима)*, Беч, 1852.

мином *експресивна лексика*. Иако се експресивност у језику може проучавати на скоро свим језичким нивоима, „изразита изражајност која се остварује или конотативном семантичком структуром”⁸ или нарочитом морфолошком структуром најчешће се приписује лексичком нивоу. На нивоу лексике експресиви функционишу као јединице другостепене (секундарне) номинације, „у којој језички знак не именује класу реалија него оно што се из класе издваја и што је нетипично за реалију као такву”⁹. Као такви, они исказују и субјективну оцјену (позитивну или негативну) и емотивни став (одобравање или неодобравање) према издвојеном објекту или неком његовом својству, обично са намјером да се постигне одговарајуће дјеловање на реципијента. Истовремено, експресивна лексика представља посебан лексички слој који је „показатељ нарочитих социјалних и индивидуално-психолошких процеса у језику”¹⁰.

2. Наша анализа лексичких средстава за изражавање експресивности ограничена је на морфолошку категорију именица. Именице које су предмет нашег истраживања припадају моделу: *особа + морална, физичка, психичка или карактерна особина*. У раду се нећемо бавити исправкама и могућим допунама или измјенама Вукових тумачења анализираних лексема. Анализу ћемо почети од најслабије продуктивног типа којим се исказују само оцјене „добар” или „лош” у вези са моралним или карактерним особинама, без упућивања на неку конкретну особину. Показало се да је ова опозиција чешће образац за изражавање рђавог карактера и злих намјера те да су именице негативне конотације чешће лексичке реализације у оквиру овог типа експресива:

- **а̀спида** реку злој жени. (8); **па̀лигѡрка** каже се злој жени. (485);
- **за̀лац** зао човјек. (180); **злѡковац** зао човјек. (211); **злѡћ** зао човјек. (211); **злѡца** зао човјек. (211);
- **добрѡковић** у разговору рече се: *добриковићу мој!* (125); **дѡбрѡћ** (125).

⁸ Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику, теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*, Београд, 2004, 18.

⁹ Стана Ристић, *Конотативни аспекти значења експресивне лексике (лексиколошко-лексикографски приступ на корпусу из Речника САНУ)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII, Нови Сад, 1994, 538.

¹⁰ Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд, 2006, 150.

2.1. У оквиру овог типа биљежимо и пејоративне именичке експресиве са замјеницом као мотивном ријечи. Експресиви: **нйкоговић** (421); **нйштавац** (422); **ништàвило** (422); **ништàрија** (422) обједињени су значењем: *човјек који је ништа*.

3. Анализа је показала да су у издвојеном материјалу чешћи експресиви који поред експресивне функције реализују и неку информативну функцију. Тачније, поред оцјене о својству, у дефиницији слједећих именица указује се и на одређено својство. То својство обично је условљено ставом субјекта према објекту именовања и оцјењивачком нормом карактеристичном за језички колектив и друштвено-историјске прилике времена у којем је *Рјечник* настајао. Дефиниције које апострофирају особине као што су *дволичност*, *склоност преварама*, *сплеткама*, *крађи*, *лукавство*, затим *насртљивост*, *наметљивост*, *безобзирност*, *халапљивост* обезбиједиле су овим именицама статус лексике негативне експресије и издвојиле их из продуктивнијег стилски „неутралног” лексичког слоја, који је, можемо констатовати, лексичка доминанта Вуковог *Рјечника*:

вàралица *fraudator*: Латини су старе варалице. (53); **йзјелица** *devorator*: Нит’ су ради Турци изјелице. (224); **йзјеша 1.** *gulo*: Изјеша ништа доста није. **2.** *vide пропалица* (224); **крвòметница** *женско чељаде које људе у кући завађа* (300); **лупеж**: Пригода чини лупежа. (335); **лупежица**: А заове лупежице. (335); **мўтљивац** *turbator* (375); **мўтљивица** *quae turbat* (375); **налет** *homo qui semper impingrit*: Иди, налете један! (393); **подмўклац** *који што испод мукла ради*: Подмукаоца глава не боли (523); **прётворица** *човјек који не говори што мисли него се претвара* (582); **покўсалица** *који много једе, поједљивац* (532); **пòпилица** *potator*: У пићу је тешка попилица, а у кавзи љута кавгација. (542).

3.1. Овом семантичком типу припадале би и именице изведене суфиксом *-иште*: **љўдиште** (у Ц. г.) *monstrum hominis*: Био чоек па сад људиште. (339); **чочйште** (у Ц. г.) *monstrum hominis*: Није то чоек, но чочеште. (828). Примјери њихове употребе показују да нијесу у питању аугментативи мотивних именица. Прије би ове именице значиле „нешто у чему се једва може препознати оно што значи именица у основи”¹¹, пејоративно су обојене а њихова експресивност остварује се и конотативном семантичком структуром и нарочитом морфолошком структуром.

¹¹ Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 1989, 537.

4. Типу именица са негативном експресивном вриједношћу припада ле би и именице ж. рода у чијој се дефиницији издвајају особине као што су *распуштеност, раскалашност, непристојност, недозвољено понашање*. Са аспекта творбе, ови експресиви остварују се у одређеним творбеним моделима суфиксалне деривације. Суфиксом *-уша* као пејоративним творе се именице са појачаним негативним значењем, нпр.: **намѝгуша** жена која радо намигује на кога (397); **повр̀атуша** (у Котору) жена која се поврати у род (515) и именице изведене тим суфиксом експресивније су од именица изведених неутралним суфиксом *-ица*: **бјег̀уница** у Боци се особито бјегуница зове жена која од мужа побјегне у род: да не рече е сте бјегунице. (28); **д̀објеглица** дјевојка која добјегне (тј. сама дође) за момка (124); **пушт̀еница** *mulier dimissa a marito* (624); **упаљ̀еница** *femina ardens desiderio coitus* (783).

5. Експресиви који именују особе које испољавају особине као што су *плашљивост, кукавичлук, неодлучност, непромишљеност, непосједовање оштроумности* или *искуства*, па и *глупост*, одликују се такође степеном негативне експресије. Према носиоцима поменутих особина испољавају се емоције омаловажавања и ниподаштавања, што се назира из покојег примјера којим Вук илуструје употребу одредничке рјечи. Инвентару овог типа експресива припадају:

б̀ена будала: Иди, бено једна. (22); **б̀естија будала** (23); **брз̀оплет**: човјек који не пази шта ради него све на пречац (43); **буд̀ала stultus** (46); **буд̀алаш homo stultus** (46); **б̀укван** луд или сулудаст човјек (47); **л̀уда stupida, stulta** (334); **луд̀аија** у пјесми мјесто л̀уда: А немоли ова лудаија; Једно бјеше лудаија Живко (334); **л̀уцр̀пца mulier stulta** (336); **пл̀ашивица ravidus**: Стан', Алија, једна плашивицо... (506); **п̀удљивац** страшљив човјек (620); **п̀удљивица** страшљива жена или дјевојка (620); **стр̀ашивац ignavus**: Да ми рече дружина остала: Гле страшивца Бошка Југовића. (718); **т̀упан hebes homo**: Ао мој тупане, с тобом зло, а без тебе још горе! (755).

6. С обзиром на то да су емоционалне компоненте експресива ситуационо условљене, спорадично навођени примјери употребе у Вуковом *Рјечнику* упућују на закључак да су субјекти именовања толерантнији према људским особинама као што су *претјерана, неодмјерена причљивост, говорна мана, радозналост* или *тврдоглавост*, па ће примјери следеће групе припадати именицама негативне експресије сниженог степена. Анализа дефиниција показује да се особеност актуелизованог својства, које је неу-

обичајене мјере или интензитета, спорадично у Вуковом *Рјечнику* изражава употребом детерминатора типа *врло, веома, много, брзо, претјерано*:

- **алàкача** *mulier imprudens* (3); **алàпача** *vide алапача* (6); **арлàкача** *femina tumultuosa* (6); **завр̀зача** (167);
- **блебèтуша** *blaterator* (31); **говòруша** *mulier loquax* (92); **торòкуша** *femina clamitans* (744);
- **талàндара** *женско које сваишта говори* (730);
- **говòрљивац** *homo loquax* (91); **једноу̀мац** *човјек тврдоглав, који ради све по својему* (251); **лàјавац** *човјек зла језика* (321);
- **говòрљивица** *mulier loquax* (91); **јòгуница** *pertinax* (255); **лàјавица** *жена зла језика* (321);
- **блебèтало** *vide блебеташ* (31); **бр̀бло** *blatero* (41); **бр̀гљало** *човјек који бр̀гља, blatero* (41); **гњевèтало** *qui tarde et minus clare loquitur* (90); **ћап̀рдало** *fabulator* (758); **ћаскало** *vide ћап̀рдало* (758);
- **блебèтāш** (у Рисну) *који блебеће којешта, blaterator* (31); **п̀ртљāш** (у Рисну) *који пртља којешта* (618); **чег̀ртāш** (у Рисну) *који много говори којешта* (820).

6.1. Експресиве овог типа карактерише творбена разноликост. Наведене јединице обједињене наведеним значењем настале су деривацијом као моделом творбе, а њихова експресивност, у недостатку примјера употребе, правда се и присуством суфикса продуктивних у творби стилски обиљежених лексема. Тако се у овом типу експресива издвајају именице са суфиксима *-ача* и *-уша* (*арлакача, алакача, алапача, завр̀зача; блебетуша, торокуша*), које означавају особе, обично женске, које се нарочито истичу у ономе што значи основни глагол, а који обично посједује нијансу пејоративности. Уколико мотивна ријеч има неутрално значење (нпр. *говоруша*), експресивност се постиже у споју са суфиксом. Именице са суфиксом *-ло* (*блебетало, бр̀бло, бр̀гљало, гњеветало, ћап̀рдало, ћаскало*) у основи имају глаголе,¹² а радње које су мотивисале наведене експресиве пејоративне су саме по себи, иако је у питању пејоративност нижег степена.¹³ Непродуктивним суфиксом *-ара* изводи се пејоратив искључиво са значењем женског лица — *таланадара*. У де-

¹² Исто, 491.

¹³ Соња Ненезић, *О творбено-семантичкој структури именичких пејоратива у црногорским говорима*, у: *Седми лингвистички скуп „Бошковићеви да ни”*, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 384.

ривацији женских пејоратива ове семантике биљежимо учешће неутралног суфикса *-ица* (*говорљивица, јогуница, лајавица*) према којима стоји мушки корелатив изведен неутралним суфиксом *-ац* (*лајавац, једноумац, говољивац*). У извођењу пејоративних експресива овог типа са значењем мушког лица биљежимо и суфикс са сугласником *ш* (*блебеташ, пртљаш, чегрташ*).

7. У именицама са негативном експресивном вриједношћу, којима се именују особе које су неуредне, гојазне, ружне, тјелесно неразвијене или несразмјерно грађене експресивизација је најчешће реализована суфиксима *-оња* и *-уља*, који се додају глаголским, рјеђе именичким основама, што резултира дериватима којима се означавају носиоци непожељних особина по питању физичког изгледа: **бáлоња** *балав човјек, tucosus* (13); **глибоња** (у Будви) *vide млитоња* (88); **млитоња** *млитав човјек* (364); **трбоња** *homo abdomine magno* (746); **грдуља** (у Ц. г.) *convicium in mulierem* (100).

7.1. У овом семантичком типу издвајају се и двосложна хипокористичко-пејоративна образовања емоционално обојена, чија употреба прије резултира фамилијаризацијом односа и непосредношћу у комуникацији него ругањем, те је у примјерима њихове употребе подсмјавање често прожето шалјивим тоном, што несумњиво ублажава негативну експресију садржану у експресивима типа: **врљо** *saucius altero oculo* (76); **дрбоњо** *homo rannosus* (141); **клѐмпо** *qui habet aures pendentes* (273); **кљако** *manu mutilus* (276); **мршо** (373).

7.2. Експресиве овог типа Радосав Бошковић¹⁴ одређује као неку врсту хипокористика и изводи их од именица на *-ов*, а суфикс *-о* у новијој литератури¹⁵ називају хипокористичним иако се њиме изводе и пејоративни експресиви.¹⁶

8. Иако се код ријечи може разликовати више димензија значења, у Вуковом *Рјечнику* ријетки су рјечнички чланци са више хијерархијски распоређених значења одреднице. Заправо, тек је каснија употреба ријечи довела, усљед различитих асоцијација, до стварања нових и помјерених значења, која су биљежили рјечници послје Вуковог. Но, и у Вуковом лексикографском дјелу уочи се помјереност значења од основног ка пренесеном, заснована на принципима метафоре, метонимије или по-

¹⁴ Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1978, 391.

¹⁵ Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику 2*, Београд, 2003, 176.

¹⁶ С. Ненезић, *О творбено-семантичкој структури именичких пејоратива у црногорским говорима*, 382.

ређења. Иако ријетки, примјери семантичке деривације, која је један од могућих начина творбе експресива, упућују на инвентивне могућности говорника времена у којем је *Рјечник* настајао. „Превођење” општеупотребних лексема у лексеме са негативном експресивном вриједношћу забиљежили смо у ријетким примјерима преноса значења са животиње, предмета или апстрактне појаве на особу:

б`атина 1. *fustis*. 2. *verbera*: ударили му двадесет батина. 3. *сулудаст човјек, stipes*. (17); **б`уква** 1. *fagus*. 2. (у Дубр.) *некаква морска риба*. 3. *будала, stultus, stulta*. (47); **ђ`убре** 1. *гној*. 2. *каже се за крупна, а лијена човјека*. (150); **н`вјера** 1. *perfidia*: Невјере ти учинити нећу. 2. *perfida, perfidus*: Невјера ти уз кољено сједи. (413); **отр`овница** 1. *гуја*. 2. *вјештица, врачара (за жену)*: Ид' одатле једна отровнице, / Кад си свога брата отровала, / Отроваћеш и мене јунака. (480); **р`ђа** 1. *ferrugo*. 2. *dii te perdant*: Пасја те рђа не убила! (646); 3. *Немо' пуштат рђу под барјака!*; *Рђо једна!* (646).

8.1. Анализа је показала да опозиција *човјек — животиња* није продуктиван образац за семантичку творбу експресива овог типа па у Вуковом *Рјечнику* нема преноса значења у лексемама: **б`йза** (24); **бр`ав** (39); **г`уја** (106); **зм`ија** (213). Временом, метафоричким асоцијацијама у овим именицама долази до помјерања значења у негативном (пејоративном) смјеру. Прелазак зоонима у ријечи са значењем лица одређених особина, које се у колективној свијести приписују полазном појму, потврђује да је лексички инвентар једног језика подложен промјенама и да је опозиција *човјек — животиња* чест образац који увијек у резултату даје експресивно маркирану секундарну лексичку јединицу.

9. У Вуковом *Рјечнику* мање је именица позитивне експресије. Њихова анализа упућује на закључак да су симпатија, радост, дивљење, поштовање, одушевљење најчешће емоције исказане експресивном лексиком позитивне конотације.

9.1. Попис позитивних експресива почећемо именицама које се користе у интимнијој комуникацији, обично су заступљене у кругу пријатеља, породице или у разговору са дјецом, а досљедно су код Вука маркиране квалификатором експресивне тоналности хип. (хипокористично):

бр`ајко *брат хип.* (39); **бр`атац** *брат хип.* (40); **бр`атко** *брат хип.* (40); **бр`аца** и **бр`ацо** *брат хип.* (41); **дј`ешо** *дјевер хип.* (122); **п`обро** *хип. в. по-*

братим. (512); **пришо** *хип. в. пријатељ.* (601); **рођо** *рођак хип.* (653); **стрико** *стриц хип.* (719); **ујко** *хип. в. ујак.* (776); **ујо** *хип. в. ујак.* (776).

9.2. Инвентару лексема за изражавање позитивне експресије придружујемо и именице чија се употреба у одређеном контексту оцјењује као пожељна. Са становишта лексичког значења, ове именице (*nomina attributiva*) у Вуковом *Рјечнику* јављају се као једнозначне — означавају имаоца позитивне особине (храброст, одважност, хитрост; склоност шали, веселу и сл.). Настале су у резултату творбене деривације или композиције:

брзац (у Ц. г.) *homo velox*: Но све брса и љута бојника! (43); **брзић** *homo velox*: брзића и младића. (43); **крвавац** *јунак, убојник* (300); **радиша** *човјек који добро ради*: Радиши Бог помаже (625); **љепорјечица** *eloquens*: Љепорјечица ли је она, исукала би човјеку и цријева. (337); **милџбука** (у Боци) *шалывац.* (357); **милџбуковић** (у Боци) *шалывац.* (357); **шалиџија** *ко се радо шали.* (833); **шалывац** *atans josi.* (833).

9.3. Калемљењем суфикса *-лија*, који је турског поријекла¹⁷, и основе која изворно припада оријенталним језицима, добијена је именица **батлија** са позитивном експресивном компонентом у значењу: **батлија срећан човјек**: Јер је Лазо у боју батлија. (17).

10. Јединицама позитивне експресије, које комуникацији дају узвишен тон, а чију употребу прате емоције дивљења, одушевљења или усхићења, припадале би и именице које семантичком деривацијом развијају значење особе која се издваја нечим позитивним. Развијање позитивног значења путем метафоричког и метонимијског преноса није продуктивно у Вуковом *Рјечнику*, а препознајемо га у следећим примјерима:

бан 1. *banus*: Ђе му је бан, ту и стан. **2.** у *Дубр.* и у *Ц. г. реку* у *говору свакоме човјеку кад хоће да покажу да га поштују.* (14); **баница 1.** *bana, bani ixor.* **2.** (у Ц. г.) *госпођа, domina*: Ал' баница Васкова Даница, Сама носи девет џефердара. (15); **бег 1.** *nobiles quidam Turcarum*: Живи као бег на Херцеговини. **2.** у *Дубровнику реку свакоме човјеку кад хоће да покажу да га поштују.* **3.** (у Хрв.) *vide мла-*

¹⁷ Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику (одабране теме)*, Београд, 2008, 37.

дожења. (19); **дѐлија 1.** *везир, miles praetorianus*: Делије су све коњици, и имају високе црне капе коврцаке. **2.** *јунак, miles*: Ој Бога ти незнана делијо... (115); **злâто 1.** *aurum*. **2.** *злато материно, т. ј. дјевојка*: Ој ђевојко, злато материно... (211).

10.1. Претходно анализирани експресиви и експресиви негативне секундарне номинације (т. 8) припадали би јединицама *адхерентне експресивности*¹⁸, које се одликују необичношћу на семантичком плану и преношењем имена са једног садржаја на други. Насупрот овим јединицама, јединице *инхерентне експресивности*¹⁹ необичност показују на творбеном плану. Формалним показатељима необичности одликују се лексеме настале у резултату творбених модела деривације и композиције, али и деривационе јединице деминутивног и аугментативног типа.

11. Деминутиви и аугментативи, који реализују хипокористична или пејоративна значења, традиционално се сврставају у експресивну лексику. Експресивна функција деминутива и аугментатива зависи од прагматичних момената, обично је не можемо везивати за одређене суфиксе и творбене моделе већ за конкретне контексте у којима се деминутиви и аугментативи употребљавају, а они су у Вуковом *Рјечнику* прилично ријетки. Суфикси као структурални елементи ових деривационих категорија нијесу „снабдевачи значењима, али сама њихова бројност и разноликост указују на то да су се многи од њих у извјесној мери јаче специјализовали у овој области”.²⁰ Зато ћемо у овом раду указати на карактеристичне суфиксе, који у споју са творбеном основом постају носиоци деминутивног и аугментативног значења. Како у *Рјечнику* биљежимо типске деминутиве и аугментативе, који примарно денотирају умањење или увећање, углавном се нијесмо бавили њиховим семантичким аспектом јер код Вука обично нијесу представљене разноврсне могућности „доградње” значења унутар ове лексичке категорије. Треба напоменути да су нашом анализом обухваћени именички деминутиви и аугментативи различитог спектра значења.

11.1. Суфикс *-ић* (и његова варијанта *-чић*) продуктиван је у творби деминутивних именица м. рода. Овим суфиксима деминуирају се у Вуко-

¹⁸ С. Ристић, *Конотативни аспекти значења експресивне лексике*, 540.

¹⁹ *Исто*, 541.

²⁰ Ирена Грицкат, *О неким особеностима деминуције*, Јужнословенски филолог 51, Београд, 1995, 3, 6.

вом *Рјечнику* именице које означавају бића и животиње, као и именице којима се означавају предмети, појаве и апстрактни појмови:

- **мужјић** дим. в. муж. (373); **носић** дим. в. нос. (424); **фесић** дим. в. фес. (796);
- **магарчић** дим. в. магарац. (340); **момчић** дим. в. момак. (367); **облачић** дим. в. облак. (430); **обрашчић** дим. в. образ. (433); **синчић** дим. в. син. (681); **сирачић** дим. в. сирак. (681); **трговчић** дим. в. трговац. (746).

11.2. Примарно деминутивним суфиксом *-ак* и проширеним варијантама овог суфикса творен је од именица м. и с. рода приличан број деминутива у Вуковом *Рјечнику*: **брдељак** дим. в. брдо. (41); **брежуљак** дим. в. бријег. (42); **момчуљак** дим. в. момче. (365); **трачак** дим. в. трак. (746); **цвијетак** дим. в. цвијет. (809); **часак** дим. в. час. (819); **човјечуљак** в. човјечић. (828).

11.3. Суфикс *-ац* носилац је деминутивног значења у вези са творбеном основом именица м. рода: **хљебац** дим. в. хлеб. (805); **лукац** дим. в. лук. (335). У лексикографској обради лексеме *хљебац* уочава се десемантизација деминутивног садржаја, те у другом по реду значењу лексема означава исто што и основна именица — *хлеб*: „(у Војв.) по што је овај *хљебац*?; велики *хљебац* (и слабо се говори у коме другом падежу осим именителнога и винителног)”.

11.4. У Вуковом *Рјечнику* продуктиван је творбени модел именичких деминутива ж. рода са суфиксом *-ица* (и његовом варијантом *-чица*):

- бебица** дим. в. беба. (19); **кутлачица** дим. в. кутлача. (318); **локвица** дим. в. локва. (332); **лулица** дим. в. лула. (335); **маглица** дим. в. магла. (340); **њивица** дим. в. њива. (426); **обалица** дим. в. обала. (427); **пјесмица** дим. в. пјесма. (504); **планиница** дим. в. планина. (505); **рйбица** дим. в. риба. (649); **сјекирица** дим. в. сјекира. (683); **слободица** дим. в. слобода. (692); **слободичица** дим. в. слободица. (692); **цурица** дим. в. цура. (816); **чесмица** дим. в. чесма. (822).

11.5. Поред лексичког значења заснованог на умањењу мотивне рјечи, семантика деминутива на *-ица* може бити условљена и контекстом, при чему су могућа стилска варирања. У примјеру који Вук наводи за деминутив *снашица*: Пијаној *снашици* мили ђеверци. (698), значење умањености се дограђује и постаје погодно језичко средство за изражавање

емотивног става говорника и оцјена типа „драг, мио, прихватљив” или чак „неприхватљив”.

11.6. Суфикс *-це* и његови деривати (*-анце*, *-енце*, *-ашце*, *-еице*) продуктивни су у творби деминутива с. рода: **бр̄д̄ашце** дим. в. *брдо*. (41); **сед̄лашце** дим. в. *седло*. (674); **ср̄д̄ашце** дим. в. *срце*. (708); **тел̄енце** дим. в. *теле*. (735).

11.7. Изведенице са суфиксом *-че* нијесу у Вуковом *Рјечнику* обиљежене као деминутиви, али је у дефиницијама садржана квалификација типа „младо” од људи или животиња: **бр̄авче** *ovicula*. (39); **ђ̄аче** *parvulus literarum studiosus*. (147); **јад̄ниче** *miser*. (245); **јед̄инче** *filius unicus*. (250); **мом̄че** *adolescentulus*. (367); **т̄йче** в. *тић* (*pullus*) (741); **чоб̄анче** *pastor juvenis* (828). Ограничене су на категорију бића, а нијесмо их забиљежили у категорији предмета. Данас је творба деминутива суфиксом *-че* особина већег дијела балканословенског језичког ареала²¹, али је неједнако заступљена на српскохрватској језичкој територији.²²

11.8. Деминутивна образовања са суфиксом *-ца*, која у основи имају именицу ж. рода на сугласник, нијесу продуктивна у Вуковом *Рјечнику*: **же̄ђца** дим. в. *жеђ*. (156); **кр̄вца** дим. в. *крв*. (300); **но̄ћца** дим. в. *ноћ*. (425); **ств̄арца** дим. в. *ствар*. (714). Примјери потврђују да се у наведеним деминутивима са хипокористичним призвуком²³ може говорити о уопштавању дугоузлазног акцента на основном слогу.

12. На основу корпуса којим располажемо примјећујемо да је највећи број именичких аугментатива настао додавањем суфикса *-ина* и проширеног суфикса *-чина*:

бр̄ежина аугм. в. *бријег*. (42); **вј̄ештичина** аугм. в. *вјештица*. (67); **ге̄ачина** аугм. в. *геак*. (84); **ђ̄ев̄ојчина** аугм. в. *ђевојка*. (148); **ђе̄чина** аугм. в. *ђеца*. (149); **јун̄ачина** аугм. в. *јунак*. (256); **луд̄ачина** аугм. в. *лудак*. (334); **ма̄г̄арчина** аугм. в. *магарац*. (340); **мом̄чина** аугм. в. *момак*. (367); **но̄сина** аугм. в. *нос*. (424); **обл̄ачина** аугм. в. *облак*. (430); **п̄ушчина** аугм. в. *пушка*. (624); **санд̄учина** аугм. в. *сандук*. (665); **св̄јетина** аугм. в. *свијет*. (672); **т̄јел̄есина** аугм. в. *тијело*. (741); **ха̄јд̄учина** аугм. в. *ајдук*. (800); **чоб̄бина** аугм. в. *чорба*. (828).

²¹ Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2001, 180.

²² Владимир Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије, књ. 9, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2010, 72.

²³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, 524.

12.1. Именице са проширеним суфиксом *-штина* нијесу досљедно у Вуковом *Рјечнику* биљежене као аугментативи. Као аугментативи су обиљежене **маглљштина** *аугм. в. магла.* (341) и **сребрљштина** *аугм. в. сребро.* (708). У именици **лијѣнштина** *desidiosus* (328), у чијој је основи придјев, ослабљену аугментативну нијансу прати и ненавођење квалификатора *аугм.* (аугментатив).

12.2. Аугментативе са суфиксом *-етина*, у чијој је основи именица ж., рјеђе м. рода, репрезентујемо сљедећим примјерима: **бабѣтина** *аугм. в. баба.* (9); **вјештичѣтина** *аугм. в. вјештица.* (67); **главѣтина** *аугм. в. глава.* (87); **ђедѣтина** *аугм. в. ђед.* (148); **пушчѣтина** *аугм. в. пушка.* (624); **ракијѣтина** *аугм. в. ракија.* (636); **репѣтина** *аугм. в. реп.* (648); **рибѣтина** *аугм. в. риба.* (649); **сјекирѣтина** *аугм. в. сјекира.* (683); **тиквѣтина** *аугм. в. тиква.* (739).

12.2.1. Поред означавања физичког увећања онога што је означено основном именицом, аугментативи *бабетина*, *ђедетина* не претпостављају примарно компоненту „велики”. Обично је употреба оваквих аугментатива у функцији изражавања негативног става говорника према аугментираним појму, што доприноси реализацији и пејоративног значења.

12.3. Суфикс *-урина* продуктиван је аугментативни суфикс у Вуковом *Рјечнику*. У резултату аугментације настају именице које означавају предмете, појаве или животиње. Иако се аугментативно и пејоративно значење у овим именицама најчешће не могу раздвојити, у Вуковом *Рјечнику* налазимо само квалификатор *аугм.* (аугментатив) у склопу лексикографске дефиниције: **водѹрина** *аугм. в. вода.* (69); **главѹрина** *аугм. в. глава.* (87); **жентѹрина** *аугм. в. жена.* (157); **ножѹрина** *аугм. в. нога.* (424).

13. Могућности исказивања субјективне оцјене и става према одређеним људским особинама сагледаване су на примјерима именица чија се експресивизација чешће реализовала присуством експресивне компоненте у значењу или суфиксима који су носиоци експресивности, а рјеђе преношењем значења са једног садржаја на други. Истраживање је показало да су анализирани експресиви или са негативним, или са позитивним значењем, али и да су јединице негативне експресије бројније. Затим, да су експресивније именице изведене суфиксима који се препознају као експресивни, какви су *-оња*, *-уља*, *-уша*, *-ара*, а да експресивност лексема изведених неутралним суфиксима типа *-ица*, *-ац* потиче од мотивних ријечи или је условљена оцјењивачким ставом карактеристичним за друштвено-историјске прилике у којима је *Рјечник* настајао. Лексикографска дефиниција анализираних лексема спорадично је употпу-

њена квалификаторима експресивне тоналности, међу којима доминира квалификатор хип. (хипокористично), а чешће квантитативним, начинским или било којим другим детерминаторима типа *много, брзо, претјерано*. Инвентар експресивног лексичког слоја Вуковог *Рјечника* употпуњен је издвајањем творбених специфичности и семантичких садржаја деминутивних и аугментативних именица. Наведени структурни, семантички и прагматички параметри омогућавају и оправдавају издвајање експресива као посебног лексичког слоја у Вуковом *Рјечнику*. Иако њихово представљање карактерише одсуство типског начина лексикографске обраде, то не ремети општи закључак о продуктивности и значају присуства овог лексичког слоја у другом издању Вуковог *Рјечника*, који је показатељ не само језичких него и социолошких појава те психолошког профила личности и заједнице која га је употребљавала. Захваљујући Вуку, он је, као лексичка грађа каснијих рјечника, значајно допринио формирању лексичког фонда модерног књижевног језика.

ИЗВОР

Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима)*, Беч, 1852, 1–850.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић Радосав, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград, 1978.
- Гортан-Премк Даринка, *Српскохрватска лексикографија XIX века (Преглед лексикографских концепција)*, Наш језик XXVI/2–3, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1984, 139–146.
- Грицкат Ирена, *О неким особеностима деминуције*, Јужнословенски филолог 51, Београд, 1995, 1–30.
- Ивић Павле, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Сабрана дела Вука Караџића, II књига, Просвета, Београд, 1966.
- Јовановић Владимир, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије, књ. 9, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2010.
- Клајн Иван, *Творба речи у савременом српском језику 2*, Београд, 2003.
- Ненезић Соња, *О творбено-семантичкој структури именичких пејоратива у црногорским говорима*, у: Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 379–392.
- Остојић Бранислав, *Из црногорске лексикографије и лексикологије*, Унирекс, Никшић, 1992.
- Остојић Бранислав, *Вуков Рјечник и почеци црногорске лексикографије*, у: Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, ЦАНУ, Подгорица, 2008, 7–20.

Пижурица Мато, *Из дијалекатске творбе пејоратива*, у: *Лексикографија и лексикологија (зборник радова)*, Матица српска, Нови Сад — Београд, 1984, 129–135.

Радић Првослав, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2001.

Ристић Стана, *Конотативни аспекти значења експресивне лексике (лексико-лошко-лексикографски приступ на корпусу из Речника САНУ)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII, Нови Сад, 1994, 537–542.

Ристић Стана, *Типови експресивне лексике у савременом српском језику*, Јужнословенски филолог LII, Београд, 1996, 57–78.

Ристић Стана, *Експресивна лексика у српском језику, теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*, Београд, 2004.

Ристић Стана, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд, 2006.

Стевановић Михаило, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 1989.

Ђорић Божо, *Творба именица у српском језику (одабране теме)*, Београд, 2008.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

SEMANTIC-FORMATION POSSIBILITIES OF ARTICULATION OF EXPRESIVNESS IN THE VUK'S DICTIONARY OF 1852

Summary

In the paper are presented the semantic contents and formation diversity of expressive lexis excerpted from the second edition of the Vuk's Dictionary of 1852, which is considerably enriched with lexis from the Montenegrin speaking area. In the first part of the paper are presented the expressive units to name the persons which behavior and acts are estimated as desirable or undesirable, so, related to this the units of positive or negative expression have been identified. In the second part of the paper are analyzed the most productive formative models of diminutive and augmentative, which represent particular expressive lexical units in the Vuk's Dictionary. The analysis of the selected material has led to conclusion that the expressive lexical units make the productive lexical layer in the Vuk's Dictionary, which incites even today diverse research work.

Key words: Vuk, Dictionary, lexicography, expressive lexis, nouns, semantics, formation model, suffix, diminutive, augmentative